

ПАЛЫН-ПАЛЫН...

АСОБЫ:

1. Зося Пуццоль (“Бэ’лтушка”)
2. Еўка Пуццоліха
3. Вінцук Пуццоль
4. Іваноўшчыха
5. Доктар Міхалінскі
6. Вікця Тумаш (акушэрка)
7. Юзік Гарох (“Ёська”), ён жа “Іосиф Викентьевич
Горохов”
8. Вікенці Гарох (жулік)
9. Ваньдзя Касьцецкая (пазьней — Ванда Францаўна)
10. Франук Касьцецкі
11. Лёня Касьцецкая
12. Казюк Пуццоль
13. Лаўрэн Пуццоль
14. Гэнюсь
15. Настуля Пуццоль
16. Прышэлец
17. Віцька Сторта (камбайнёр)
18. Валіна “Ксяндзоўская”
19. Фрэдзя Станчык (трактарыст)
20. Вікця Станчыха
21. Шпіц Сямён Якаўлевіч (Першы сакратар райкама)
22. Пашкін (пракурор)
23. Цыдулка (суддзя)

24. Стасюль Вінчурчык
25. Гэлья Багдзюлішка (Багдзюль)
26. Таня Самохіна (камсамолка)
27. Вова (камсамалец)
28. Асмаловіч (фізрук)
29. Ангось Шарыч
30. Косыцік Гародзь (старшыня калгаса)
31. Панасюк
32. Раймонд (Раман, Рамук) Шляхта
33. 1-ы гэбіст (Арсень Віктаравіч)
34. 2-гі гэбіст
35. Рафал Пятровіч Рубайла (старшыня калгаса)
36. Валя (сакратар-машыністка)
37. Лявон Баразна (мастак)
38. Сьвета
39. Валік
40. Мардасевіч (начальнік міліцыі)
41. Барыс Бабень
42. Груня Бабень (Агрыпіна Мікітаўна)
43. Жана Барысаўна Бабень
44. Артур Бабень
45. Ігар Бабень
46. Джына Бабень
47. Яніна Рубайла (настаўніца)
48. Каралішка (суседка Рубайлы)
49. Карамазаў ("Карамаз")
50. Юрка Кароль
51. Стась Кароль

52. Глінка (начальнік міліцыі)
53. Халява (дырэктар малаказавода)
54. Ігнась Баўтрукевіч
55. Марка Яўсцьціхевіч
56. Лена (Алена Аляксандраўна Равіч)
57. Лёля (Лёліта Аляксандраўна Равіч)
58. Ксёндз Каласоўскі
59. Прузына Мікалаеўна Равіч (з Валентыновічаў)
60. Аляксандар Якубавіч Равіч
61. Рыгор Равіч
62. Мікалай Альховік (дырэктар школы)
63. Таня Альховік
64. Яўген Кур'яновіч (баксёр)
65. Леанід Іванавіч Івуць (сакратар партарганізацыі)
66. Базыль (Васіль) Шляхта (натарыус)
67. Леакадыя Шляхта (з Вяжэвічаў)
68. Аляксандар Шляхта
69. Адольф Шляхта
70. Конрад Шляхта (Каменскі)
71. Антось (Язэпавіч) Бальцэвіч
72. Віталь Барэйка
73. Ассаліна (Ася, Асоль) Дарагакупецкая
74. Людвіся (Казіміраўна) Брылеўская
75. Андрэй Дуброва
76. Хведар Мялешка
77. Лявон Барэйша
78. Міхась Шулькевіч
79. Сяргейчык

80. Цімох Карповіч
81. Фэлікс Юргель
82. Віця Рапчынскі
83. Дзесюкевіч
84. Рьгор Дзюбайла (старшыня калгаса)
85. Круць (другі сакартар райкама)
86. Паўлюк Барэйша (бацька)
87. Хведар Рамдракавіч Сьмірноў (“Хведзька-два горлы”)
88. Альдона (буфетчыца)
89. Стася (суседка Рамука)
90. Валянціна (з палявой брыгады)
91. Ніканаў
92. Ядзьвіга Баляславаўна Халява
93. Міша Барсук-Бабіцкі
94. Масюта Бабіцкі
95. Валеры Раеўскі
96. Яўген Ігнатавіч Ермаковіч
97. Максім Рачкоўскі
98. Алесь Басько
99. Алесь Чаплінскі (аспірант археалогіі)
100. Федзькін
101. Рая Каліноўская
102. Пётра Грак
103. Юрчык Барэйка
104. Росьцік Жагота
105. Фэлька Кавэцкі (гаспадар)
106. Казюк Брылеўскі

107. Ляўнардэ Брылеўскі
108. Дануся Брылеўская (з Давойнаў)
109. Мар'ян Мішкара (шавец)
110. Мікадзім Юркевіч (музыка)
111. Барыска Рубайла
112. Верка (суседка Балыцэвічаў)
113. Віцька-сантэхнік
114. Кухцік (лейтэнант міліцыі)
115. Юля Чаплінская (з Даліваў)
116. Паўлюк Даліва (гаспадар)
117. Рэгіна Даліва
118. Захараў (палкоўнік КГБ)
119. Дзіма Савёнак
120. Зьгмунт Анцыша
121. Вячаслаў Антонавіч Ляшковіч (сакратар гаркама)
122. Шура Шэмбель (скульптар)
123. Макрына Янаўна Ермаковіч
124. Ніна Пятровіч
125. Івакін (начальнік гаспадарчай часткі)
126. Хоміч (маёр міліцыі)
127. Сураўцаў (“дрэнны гэбіст”)
128. Павел Аляксеевіч Паўлаў (“добры гэбіст”)
129. Юрка Паўлёнак
130. Гэлька Цыкунова (вучаніца)
131. Купрыянаў (сакратар райкама)
132. Браты “Грязновы”
133. “Віндучок” (пашгальён)
134. Карабаеў

135. Ксёндз Багінскі
136. Ігнат Бальцэвіч
137. Станіслаў Бальцэвіч
138. Язэп Бальцэвіч
139. Іван Пронін (маёр, зампаліт)
140. Альбіна Майхровіч
141. Ясюк Рабцэвіч
142. Мікіта Рагоза
143. Койта (Каетан) Ранцэвіч
144. Тоўсьцік (старшыня сельсавета)
145. Яўхім Мяйштовіч (арганісты)
146. Яўстах Мяйштовіч
147. Гальяш Мяйштовіч
148. Марыля Мяйштовіч (з дому Руткевічаў)
149. Міхаліна Мяйштовіч (з дому Рэкецяў)
150. Гарбатоўскі Ян Фролавіч
151. Гіруць
152. Збыслаў (Збысь) Мяйштовіч
153. Вацлаў (Вацок) Мяйштовіч
154. “Еремеев” (начальнік караула)

* * *

Лета 1934-га года на Віленшчыне было гарачым і запомнілася местачкоўцам жудаснай навальніцай. Такога не было ні да гэтага, ні потым. Стаяў звычайны жнівеньскі дзень. Заканчвалася жніво. Парыла з самай раніцы. Неяк

было нават млосна ў целе і аж блажыла ад задухі і цеплыні.

Чорная хмара з'явілася пасля абеду. Усе падымалі галовы ад працы, ад пярэвясла ды сярпа, ад лучковай касы, якой часам касілі нядойшлы ячмень ды авёс, азіраліся, запрагаючы каня ды ўкладваючы снапы.

Чорная хмара ішла з захаду і гула. Гэта ўсіх найбольш і трывожыла, бо такога ніколі ня чулі. Хмара плыла нізка-нізка, нібы цягнулася па зямлі шэрымі расчосамі, якія зьвісалі ўніз, нібы кудзеля. Неба ўвесь час бліскала маланкамі і чуўся няспынны гул. Сьвінцова-чорная маса грозна паўзла і гудзела ў парным бязветры.

Людзі пачалі ўцякаць з поля. Заганялі скаціну ў хлеў, зашчаплялі вокны, зачынялі коміны і люхты ў печах. Першы ўдар ветру быў без дажджу і ўзьняў клубы пылу. Потым даў дождж, і ўсё змяшалася. На вачах зрываліся дахі хатаў, уздымаліся, як парасоны, ляцела сарваная дранка, ламаліся дрэвы і гасіў пярун.

Калі мінула навала, настала цішыня і выглянула сонца, на мястэчка страшна было глядзець: паламанья дрэвы, разварочанья хаты, пабітае шкло, паваленыя платы, раскіданыя снапы, палеглае жыта і бульба. Заклапочаныя людзі на вуліцах аглядалі нішчэньні.

А яшчэ ўзгадвалі Фэльку Кавэцкага. У яго ўсё ацалела, нават стары плот, нават шпакоўні на бярозах. А Фэлька стаяў, абAPERшыся на брамку і, пазіраючы на вуліцу, на завалены паламаным суччам і дрэвамі брук, кожнаму казаў адно і тое ж: “Вайна будзе, людцы, будзе вайна!”

Потым, гадоў праз пяць, як настала вайна, таго Фэльку

местачкоўцы часта ўспаміналі. Толькі што з таго? Што з таго, што напярочыў ён тую вайну? Колькі пасецца ў народзе такіх прадказальнікаў ды мудрацоў. Але ці быў хоць адзін мудрэц, які б сказаў, што за волю трэба змагацца і ваяваць, каб пазьбегнуць сьмерці, няволі і вялікай бяды.

* * *

А ўсё пачалося з таго, што Зосі Пуццолёвай, па прозьвішчу “Бэлтушка”, забалеў жывот. Зося дзеўка дзябёлая, жыла з маткай Еўкай Пуццоліхай і рабіла ўсю мужчынскую працу, бо бацька, Віндук Пуццоль, гадоў дзесяць таму захварэў на сухоты і за які год згарэў, як сьвечка. Нічога, ніякае лячэньне не дапамагло. Ну, то зазналі з маткай гора. Але неяк здолелі і зямлю абрабляць. Браты бацькавыя дапамагалі.

Зося і сямі класаў ня скончыла. І не таму, што была да навукі крыху тугаватая, — працаваць было трэба. Дык вось у гэты дзень Зося баранавала бульбу на шнурах.¹ Праца ня цяжкая, але ўзяло за жывот.

Яно і раней пабольвала, аж ванітавала часам ды галава кружылася. Але хто там на такое пры моцнай занятасьці калі звяртаў увагу. Зося нешта растаўсыцела, раздабрэла, дык каб надта не ўзіраліся, спадніцу шырокую ўверх падцягне і ходзіць сабе.

“Во, Бэлтушка валюхаецца, — кажа бывала цётка Іваноўшчыха, выглядаючы ў вакно. — От жа некаму трапіць дырда. Хаця, хто яе возьме? Хіба зь немарасьці.”

Жыбот забалеў так, што Бэлтушка крычала. Прыгнала каня з бараной да дзядзькі. Дзядзька паглядзеў, запрог каня і павёз Зосю ў амбулянс праз усё мястэчка. А тую як схопіць, дык аж курчыцца.

Доктар Міхалінскі, прысланы аднекуль з-пад Вільні, паглядзеў і тут жа паклікаў акушэрку. “Хутчэй, — кажа, — на стол, ужо нараджаць будзеш.” — Чаго? — утаропілася Бэлтушка, — чаго нараджаць? Мне жыбот баліць.

— Ну, бо пара прышла, Зоська, — кажа здзіўленая ад такой навіны акушэрка Вікця Тумашова. Тут бяз болю не абыходзіцца. Але ня бойся, народзіш і балець ня будзе.

— А вы тут што? — зноў абурылася Зося. — Каго “народзіш”, мне жыбот баліць. Што вы тут гаворыце?

Міхалінскі паглядзеў на яе і кажа: — Баліць? Дык ты ж цяжарная.

— Што вы тут гаворыце? — ізноў сваё гне Бэлтушка. — Я што, дурная? Якая я цяжарная? О-о-о-ёй, хоць бы рыцыны якой далі, — і стогне.

— Пані Тумаш, на стол! — скамандаваў Міхалінскі і паклікаў медсёстраў.

Падагналі высокі мэталёвы стол на колцах і ў акушэрскае ўжо аддзяленьне тую Зоську вязуць. Дык яна на гэтым століку па дарозе і нараджаць пачала, лямантуючы. Так нарадзіўся Ёська, якога па-праўдзе назвалі Юзікам, але мянушка “Ёська” да яго потым зь дзяцінства прыліпла, дзеці і празвалі.

Матка Зосіна Еўка Пуцоліха — верніца-каталічка — калі даведалася, то самлела. А потым паляцела тапіцца зь

немарасыці. Можа нават і ўтапілася, каб каля рэчкі швагры не перанялі. Яна доўга і на людзі не паказвалася ад сораму і ганьбы. Але паступова навіна аддалілася, людзі перасталі пра тое гаварыць, і далейшае жыццё патачылася для Еўкі і Зосі сваёй камяністай дарогай.

Хлопчык рос жвавы, еў усё, што пад руку трапляла і лез усюды, куды нельга і лыга. Хто быў бацька Ёска, напачатку ніхто ня ведаў. Зося маўчала, хоць Еўка і дапытвалася. Але калі прышла пара дзіця хрысьціць, то Зося мусіла прызнацца. Гэта нейкі Гарох, жулік віленскі, што прыехаў у мястэчка са студэнтамі, нейкі час жыў у жыдоўскай мураванцы і круціўся тут, пакуль нешта ня ўкраў і ня ўцёк у Вільню.

Калі Еўка тое даведалася, дык чаго другі раз тапіцца ня кінулася. Мала бракавала. Але тут пачалася вайна, і прышлі саветы. За саветамі прышлі немцы, потым зноў саветы і ўжо засталіся.

Пры саветах Ёска хадзіў у школу, але вучыцца не хацеў. Любіў залазіць на дрэвы, гойдацца на суках і галёкаць.

- Чаго ты галёкаеш, дурань? — казалі яму.
- А я не галёкаю.
- А што ты робіш?
- Нічога не раблю, — адказваў Ёска.

Цераз пень-калоду ён неяк дацягнуў да 7-га класа, седзячы ці ня ў кожным класе па два гады. Далей вучыцца ня стаў. Адзін год біў лынды, нічога не рабіў. Але то рыбы наловіць, то дроваў якой бабе нарубае. А як капейка ў рукі,

то гарэлкі нап'ецца ды паб'ецца. І тады ўжо ўчастковы звычайна па скарзе прыходзіў да Бэлтушкі і, убачыўшы Ёську, казаў: — Ну, чаго ты снова натварыў, эта вот, а? Чаво малчыш? В цюрму захацел? Ты сматры ў мяня!²

Дарастаючы да 18-ці гадоў, Ёська вымахаў пад два мэтры ростам і стаў такім моцным, што мог рукамі падкову разгнуць. Але моц не пайшла Ёську ў карысьць. Нешта зайшло яму ў галаву, што чужых хлапцоў ды незнаёмых, не местачковых, трэба біць. Заблукуюць бывала на роварах хлопцы зь іншага мястэчка, дык Ёська калі ўбачыць, то абавязкова прыдзярэцца і паб'ецца. Увогуле, чуючы сілу, яму ўвесь час хацелася сьцьвердзіць сябе і каго-небудзь пабіць. У міліцыі паглядзелі на парушальніка і кажуць: — Слухай, хлапец, между протчым,³ ты што сілу марнуеш? Спортам трэба займацца, чэмпіёнам будзеш. А то яшчэ раз да нас трапіш — пасадзім.

Ёська зацікавіўся і кажа, што ён супраць міліцыі нічога ня мае. Тады ў міліцыі паглядзелі і кажуць: — Будзеш у нас грамадзкім памочнікам міліцыі. Будзеш нам дапамагаць парадак наводзіць.

Ёську вельмі спадабалася, што ён будзе наводзіць парадак. Бывала, прывязуць сьвежы хлеб з пякарні, дык людзі аж душацца. Хлеб танны, па 10 буханак бяруць, потым сьвіньней кормяць.

— Ну, і што вы тут душыцеся, цёткі? — падыйдзе і скажа Ёська, — ніякага парадку.

Бабы паглядзяць на Ёську, памаўчаць, а потым адна да

адной: — А чый жа ж гэта?

— Ды Бэлтушкін...

— Гэта яго міліцыя вабіць, дык во бачыш яго.

— Угму. Там дурняў любяць.

Аднаго разу Ёська ўбачыў, як з-пад рэчкі ў дзярузе баба траву несла. Асакі нажала пад берагам. (Было гэта тады, калі якраз у Маскве Хрушчоў заступіў.) — А што нясеш, цётка?

— Асаку нясу. Ну, што тут прынясеш?

— А не паложана, цётка.

— Што непаложана?

— Калхозная собственнасьць.

— Што? Асака?

— Усё.

— А мой ты сыноч, ніхто таго не палажыў, само вырасла.

— Штраф будзе, — не сунімаўся Ёська, — але на першы раз дарую.

Тут баба спынілася і раззьявіла рот, відаць, ад здзіўленьня.

— Ты што гэта тут вярзеш, га? Гэта ты тут бабе штрафу дасі? Дзе гэта ты так гаварыць навучыўся, а? Матцы скажу. Бач ты яго, бабу страшыць. Го-о, так ня пойдзе, галубок.

Нічога не атрымлівалася ў Ёскі з навядзеньнем парадку. І тады падумаў Ёська, што добра было б як памочніку міліцыі зброю мець. Меў бы наган, дык баяліся б. З гэтымі думкамі ён зьвярнуўся да ўчастковага.

— Табе яшчэ няма васемнаццаці гадоў, — кажа ўчастковы, — не паложана. Пойдзеш у войска, адслужыш, тады і гаварыць будзем.

Ёсцьку тое не спадабалася. Усё ж зброя ёсьць зброя. Ён дастаў кавалак мэталёвай трубка, распляскаў і загнуў канец ды заліў расплаўленым сьвінцом са старых куль, знойдзеных на колішнім рускім стрэльбішчы. Потым прасьвідраваў у трубцы дзірачку, выразаў з дошкі ручку з лажобінкай і прывязаў трубку, прыкруціўшы побач з дзірачкай драцяную брамку для падпалу. Далей усё было як у гармаце XVIII стагоддзя. Накрышыўшы серкі ад запалак, усьпаў яе ў люфту, загнаў клок, прыгахціў шомпалам, уставіў кавалак сьвінца замест кулі, зноў клок — і зброя гатова. Праз брамку працягвалася запалка, галоўка над адтулінай. Чыркаеш па ёй карабком, запалка загараецца і — бах! Гучна страляе.

Убойная сіла, праўда, невялікая. Зь некалькіх мэтраў калі стрэліць, то “куля” на сантыметр у сасновую дошку залезе, але нават паўцалі не праб’е. Але ж самапал!

От ідзе бывала Ёсцька ў кірзачах па мястэчку, а за халявай ручка самаробнага “пістоля” відаць. Ніхто на гэта ўвагі не зьвяртаў, аж пакуль Ёсцька ні пачаў “пістолям” хваліцца і пагражаць.

— Халерачка, ужо на дзевак глядзіць, а як дзіця малое, — жаліцца Бэлтушка. — Выкінь, кажу, каб я ня бачыла яго ў цябе! Хочаш, каб пасадзілі?!

— Я, мама, прыйдзе час, сам каго хочаш пасаджу, — гэтак салідна адказвае Ёсцька.

Наконт дзевак, то праўда, Ёська пачаў пазіраць на Ваньдзю Касьцецкую, суседзкую дзяўчыну, што жыла наўскасяк праз вуліцу, але зусім ня ведаў, як сябе зь ёй паводзіць. Бывае, спаткае Ваньдзю на ходніку і пачне, нібы жартам, дарогу заступаць: – Ваньдзя, гы-гы, а куды ідзеш?

– Далёка йду, Ёська, далёка, – адказвае Ваньдзя і абыходзіць Ёську. А Ёська на таго “Ёську” ня крыўдзіцца, прывык.

– Дык і я з табой, – жартуе ён гэтак дасьцінна, – і мне далёка трэба, – і хапае Ваньдзю за руку.

– Адчапіся, Ёська, – смяецца Ваньдзя, – во спадарожнік мне знайшоўся бяз спросу, – і вырывае руку. Але ж Ёська дужы, як у міліцыі пахвалілі, гіры падымае.

– Пусьці, кажу! Ты што, Ёська, з быка зваліўся? Во, знайшоўся мне хлапец-маладзец і на дудзе ігрэц. Адчапіся, кажу.

Аднаго разу Ёська так прычапіўся, што ўжо і вырвацца было немагчыма. Чаго ён хацеў ад дзяўчыны, Ёська і сам ня ведаў. Хутчэй за ўсё, думалася, каб гэтая Ваньдзя зь ім, Ёськам, пагаварыла як-небудзь.

– Ёська, пусьці, тут ня жарты, а то глядзі, будзеш бедны.

– Як бедны, дык і ўрэдны, гы-гы-гы, – рагоча Ёська. – От вазьму і не пушчу.

І тут Ваньдзя як цапне зубамі Ёську за руку. Ёська ўзвыў, а Ваньдзя ходу.

– Дурань ты, з бобу не выпаняны, а не хлапец, – крычыць Ваньдзя, азіраючыся.

І тут Ёська ўспомніў, хто ён такі ёсьць. Дастае з-за халявы свой самаробнік з меднай люфай, настаўляе на Вандзю, чыркае карабком. Прылада як бабахне.

Далей падзеі разьвіваліся хутка, як у кіно. Ваньдзя, трымаючыся за параненую ягадзіцу, забегла ў хату. Праз хвіліну з хаты выскокваюць раззлаваны бацька, Франук Касьцецкі, і двух старэйшых Ваньдзіных братоў.

— А ё. т. м.! А ё. т. м.! — ды за Ёскам. Таму Ёську яго і сіла не дапамагла. Адмяцелілі, як баксёрскую грушу, а ўрэшце яшчэ і зьвязалі і павялі да ўчастковага.

Участковы склаў пратакол. Справа мусіла пайсьці ў суд. Але тут да Касьцецкіх прыляцела Бэлтушка.

— А, Франучок! А, Лёнячка (гэта да Касьцеччыхі). А даруйце, а даруйце! А мае ж вы людцы! А даражэнькія! Дурнаваты ён трохі, яшчэ розуму мала. А не садзеце ж яго!

Я і так ужо адна, як кол, і дзіця прападзе ў тых саветах. Франучок, зжалься, даруй, не садзі, ты ж разумны!

Бэлтушка стала на калені і хацела цалаваць рукі Касьцецкаму.

— Зося, устань ты, не трапячыся і не валяйся, — кажа Касьцецкі, — ня хочам мы яго садзіць і ня будзем табе помсыціца. Але міліцыя ўжо яго не пакіне, возьмуць на “вучот”⁴. Халера, дурня кавалак, так дзеўку зганьбаваў. Горш за ўсё, што людзі сьмяюцца.

А Бэлтушка: — Франук, я калі што, усё адраблю вам, бульбу дапамагу скапаць.

Бэлтушка, і праўда, неўзабаве прышла на “соткі”

Касьцецкіх са сваім кошыкам і драпцамі і капала ўвесь час побач зь Лёняй, Ваньдзяй і іншымі. Праўда, Касьцецкія расплаціліся з Бэлтушкай, як і з астатнімі, хто дапамагаў.

Тым часам Ёська кажа матцы: — Паеду, мама, у Вільню, можа дзе ўладкуюся, пакручуся, бо тут мне ўжо горай стала.

Сказаў — і на здзіўленьне Бэлтушкі, паехаў, як яна яго ні ўпрошвала ня ехаць няведама куды і дзеля чаго. Ня слухаўся Ёська маткі.

У Вільні Ёська зьнік. Ну якая тады, за саветамі, праца? На ўсё трэба прапіска, пашпарт, характарыстыкі. Нічога таго ў Ёскі не было. Адзінае, што ён пры сабе меў, гэта толькі камсамольскі білет (з фота і ўсё, “як трэба”). Ёська ўступіў у камсамол яшчэ ў сёмым класе, калі заганылі ў той камсамол усіх вучняў, хто меў чатырнаццаць гадоў. За два месяцы віленскага жыцця ён прыслаў маці толькі адзін ліст без зваротнага адрасу, дзе было напісана, што ён жывы, здаровы і неяк “круціцца”, але, пэўна, вернецца. Дык Бэлтушка ўсё чакала, калі гэта яе Юзічак вернецца.

Усё так і трывала б, калі б ні завітаў аднаго разу да Бэлтушкі ў хату перад дажджом адзін старац — дзіўны чалавек. Ён сказаў, што йдзе здалёку, а тут во дождж пачынаецца.

Пакуль шумеў дождж, бліскала ігрэмела, прышэлец расказваў незвычайныя гісторыі.

— От, — кажа, — лье, як зь вядра. А і пры Патопе так было: увесь час ішоў дождж, неба з хмарамі на зямлю

апусьцілася і заліло ўвесь сьвет. От я, пані, зараз прачытаю, як тое было.

Прышэлец дастаў са зрэбнай кайстры тоўстую чорную кнігу (гэта Біблія, — кажа) і пачаў чытаць па-руску. Было цікава і страшна, але Бэлтушка нічога толкам не зразумела. Яшчэ каб па-польску, то нешта можна было б уцяміць, а як “па-савецку”, дык толькі страху нагнаў.

— Дык от, пані, будзе Армагедон, — кажа прышэлец, — і ўсё затопіць.

— Дык што, і Вільню затопіць? — спалохана пытае Бэлтушка.

— Вільню найперш затопіць, бо яна ў нізіне, і Вяльля выйдзе зь берагоў. Тады ўжо ніхто не ўратуецца, — упэўнена кажа прышэлец.

Бэлтушка аж рукі шчапіла.

— А мой жа Юзік там!

— Надта шмат зла, пані, на Зямлі сталася. Бязбожнікі апанавалі.

Дождж сыцішыўся, прышэлец адышоў, а Бэлтушка месца сабе не знаходзіла, зьлякаўшыся ад пачутага. Пайшла да Касьцецкіх і кажа: — Ці чулі, што патоп зьбіраецца і Вільню затопіць?

— А хай іх халера ў вагні спаліць і вадой накрые! — раптам злосна ўзбудзіўся Касьцецкі. — Каб ужо якая пляга на іх знайшлася, каб іх пакруціла, вылюдкаў! Я ім кажу: цялушка, пярэзімак, якая карова! Гэта ж цялушка. Боўдзіла дурны, як бог, толькі вачыма лыпае.

А справа ў тым, што Касьцецкім якраз увалілі добры штраф за трыманьне двух кароў (бо дазволена было трымаць толькі адну). На самой справе карова была адна і пры ёй цялушка-пярэзімак, але Касьцецкія не змаглі давесці тое раённаму начальству. “Что ты мне гаварыш, я жэ вижу, что эта маладая карова.”⁵ І далі штраф. Ад такой тупасьці Касьцецкі аж узьвіўся: “Гітлера на іх няма!” – Франук, от маўчы лепш, а то наклічаш, – азвалася Лёня, – шчэ й за “Гітлера” дадуць.

– Але будзе на іх патоп, халера, будзе, каб ім павылазіла! – грымеў далей Касьцецкі.

Бэлтушка якраз натрапіла ў такі час, калі Касьцецкі сам клікаў патоп на ўсё начальства, і яна зразумела, што Вільню ўсё ж такі затопіць. Думка пра сына не пакідала яе. Ён жа там нічога ня ведае і загіне, а як паведаміш, калі невядома, дзе ён там ёсьць.

Урэшце, Бэлтушка вырашыла ісьці ў Вільню і шукаць Юзіка. Хату, курэй, карову пакінула на дзядзькоў, сабралася і раненька пайшла. Вечарам дайшла да Яшунаў і папрасілася ў адной хаце пераначаваць. Яе пусьцілі, пачаставалі кіслым малаком з варанай гарачай бульбай. Тады Бэлтушка і кажа, што ідзе ў Вільню шукаць сына, бо кажучь, што зьбіраецца быць патоп, і Вільня патоне. У хаце запанавала цішыня і гаспадар з жонкай пераглянуліся. Пагаварылі пра патоп, і гаспадар кажа: – Але навошта, пані Зося, ногі біць. З Салечнікаў праз Яшуны арбон ходзіць. На раніцы сядайце і едзьце. – Зося маўчыць. –

Гэта ня дорага, — кажа гаспадар, — два рублі ўсяго.⁶ — Дык для мяне і два рублі грошы. Але найперш хачу схадзіць на Кальварыю. Была некалькі разоў яшчэ за Польшчай, дык пайду пешшу.⁷ — Добра пані робіць, — зноў гаворыць гаспадар, а то людзі кажуць, што саветы хочуць Кальварыю зруйнаваць і касьцёл пабурыць.

— Але, — кажа Бэлтушка, — і я чула. Толькі Бога не забароніш.

Надвячоркам Бэлтушка была ўжо на віленскай Кальварыі. Людзей (“нелегалаў”) яшчэ хапала. Там-сям сядзелі купкамі каля капліц, вячэралі, развязаўшы вузлы. “Нелегальныя” пільгрымы падказалі ёй, дзе можна пераначаваць.

На раніцы Бэлтушка села на аўтобус і даехала якраз да Вострай Браны. Тут перад старым гарадзкім мурам саветы ўладкавалі аўтавакзал. Зося памалілася перад абразом Маткі Боскай Вострабрамскай і пачала прабівацца да ксяндза, каб спытаць, як ёй знайсці Юзіка. Але дастацца да ксяндза было ня так проста. Спачатку яе не пускалі ў закрыстыю рухавыя тарціяргі. Потым нейкі клерк вырас, як з-пад зямлі, і паўтараў, як заведзены, адно і тое ж, што ксёндз мусіць адпачываць.

Аж тут ідзе нейкі салідны дзядзька. Аказаўся закрыстыян у касьцёле.

— А што, пані?

— Хацела б да ксяндза. Сын у мяне тут. Ня ведаю, як яго знайсці.

- Дзе “тут”? У касьцёле?
- Не, у Вільні.
- Так, і што?
- Ня ведаю, дзе ён.
- А хто ведае?
- Ня ведаю.

Тут закрыстыян спыніўся.

- А ксёндз што, ведае?
- А мо й ведае.

Закрыстыян паглядзеў на Бэлтушку.

- Слухай, кабета, твой сын нічога не нарабіў?
- Не, не нарабіў, але ён на ўліку стаіць у міліцыі.
- А-а-а, – кажа закрыстыян, – там трэба і шукаць.

Пайшла Бэлтушка ў міліцыю. “Ёсьць такі, – кажуць у міліцыі, – Гарох Іосіф Вікеньцьевіч, сядзіць на Зьвярынцы. 15 сутак.” Дык Бэлтушка як узрадуецца: “А мой ты Юзічак! Сядзіць! Дзякуй Богу, дзякуй Богу! А я ўжо думала, дзе тут яго шукаць”. А потым, падумаўшы, кажа да міліцыянера, які здзіўлена разглядаў Бэлтушку.

– А чаго гэта ён там сядзіць, га? Хто гэта яго туды пасадзіў?

Тут міліцыянер моўчкі набірае нумар і ў слухаўку: – Слушай, здесьць матъ абъявилась этого Гароха, который там у вас сидит. А. Да. Точна. Да. Харашо. – І паклаўшы слухаўку: – Чэрэз два дня выпусьцяць⁸, – кажа Бэлтушцы.

Зоя пешшу пайшла на той Зьвярынец, недзе па той бок рэчкі. Паўдня бадзялася і знайшла такі тое месца. Яе

нікуды не пусьцілі. Сказалі толькі, што ёсьць такі, і праз два дні выпусьцяць, і што, калі гэта тут матка, то хай забірае балбеса.

Галодная Бэлтушка цягалася па Вільні, ня ведаючы, дзе прыстаць. Нарэшце, язык давёў яе да ксяндзоў дамініканцаў. Там яна пабыла на вячэрняй імшы (якраз быў травень), і ёй далі кут пераначаваць.

Праз два дні раненька яна была ўжо на тым Зьвярынцы. Адчыняюцца дзьверы, выходзіць “мент”: — Ну, давай, выхадзі, вот тут цябе ждуть.⁹ — А, Юзянька, а мой ты сыночак, — кінулася да сына Бэлтушка. — А як жа добра, што ты знайшоўся. А то я ўжо думала: утопіцца мой сыночак, і ня ўбачу больш ніколі, і магілкі ня будзе, каб паплакаць схадзіць.

Ёська быў ашаломлены ад нечаканасьці і ўражаны адначасна.

— Мама, як гэта? Як гэта ты тутака? — паўтараў узрадаваны Ёська, абьымаючы матку.

Аказалася, што гэты Ёська не такі ўжо і дурны, а быў сабе прыдумны і пры клёку. Ён даведаўся ад жонкі Бэлтушкінага дзядзькі Казюка Настулі (значыцца, калі па фаміліі, то Ёскавай бабы) віленскі адрас яе стрыечнага брата Гэнюся (якога тут, між іншым, бачылі толькі адзін раз, на вясельлі Настулі і Казюка) і паехаў да яго, нікому нічога не сказаўшы.

Гэнюсь нешта кляпаў сьлесарам у віленскім паравозным дэпо. Ёська, прыехаўшы як сьнег на галаву, таго Гэнюся

моцна здзівіў. Але ў хату ён Ёську пусціў, калі зразумеў зь яго гаворкі, што сапраўды ён ёсьць іхны сваяк і Настуля яго ведае.

Ёська цэлымі днямі бадзяўся па Вільні, ня ведаючы, куды прыстаць, бо на працу без прапіскі нікуды і нідзе ня бралі. Тады Гэннось дамовіўся зь нейкімі “брыгадзірамі” на таварнай станцыі, што возьмуць Ёську нелегальна разгружаць вагоны па начах і што брыгадзір яму будзе сам гатоўкай плаціць.

Нацягаўся Ёська ўсяго. І хоць сілы меў за трох, выматаўся ўшчэнт. У дадатак плацілі яму вельмі мала, бо большую палову “брыгадзір” забіраў сабе.

Можа б Ёська неяк і цягнуў бы гэтую нечалавечую начную працу, калі б ні пабіўся, ды так, што пацярпелыя трапілі ў шпіталь.

“Ну, я ж не бандыт, мама! — казаў Ёська. — Ішоў вечарам, а тут чатырох саветаў насустрач і шваргочуць¹⁰ між сабой. Я пыгаю: хлопцы, кажу, прыблудзіў крыху, як тут на Канвалёву ўзьбіцца? Дык яны паазіраліся наўкола, і адзін, нічага ня кажучы, трах мне ў твар і давай усе ўчатырох мяне біць. Ну што я меў рабіць, мама? Панаехала савецкіх сьвіней!” — От жа трэба было табе пыгацца. Бачыў жа, што саветы, — уставіла Бэлтушка.

— Я іх зьмясіў. Так даў, што поўзалі. А міліцыя, як зпад зямлі выскачыла. Завезлі ў пастарунак і зрабілі вінаватым. Словам, адсядзеў. Дык яны ня мелі права мяне садзіць, бо я яшчэ ня маю поўных васемнаццаць гадоў. Тут

мне падказалі. А вось жа яны мяне пасадзілі і пагражалі, што адправяць у турму. Тут поўнае беззаконьне.

— От і чула маё сэрца, што трэба йсьці, — кажа Бэлтушка. Пры гэтым яна распавяла сыну пра навадненьне і патап і што з гэтай Вільні трэба ўцякаць.

— Ну, што, мама, слухаеш усялякае глупства! Адкуль той патап!

— Разумны чалавек казаў, што нават па радыё перадавалі, — адказвае Бэлтушка.

— Радыё? Нядаўна казалі, што Сталін “бацька”, а цяпер што кажуць?

— Ціха ты, ціха ты! — замахала рукамі Бэлтушка, — яшчэ наклічаш.

— А чаго мне тут баяцца? Я смелы, — гэтак з годнасьцю кажа Ёська.

Пайшлі на аўтавакзал пад Вострую Брану. Зося развязала хатулёк, купіла два білеты да Ліды, і неўзабаве яны ўжо ехалі ў “арбоне”, пазіраючы праз вакно на тапалёвыя ды бярозавыя прысады.

* * *

Касьцецкія якраз сядалі вчэраць. Франук глядзіць у вакно і кажа: “Зноў Пуццолішка свайго дурня прывезла.” Памаўчаўшы, да Ваньдзі: “А ні важся да яго падыходзіць нават. Бокам абыйдзі!” Ёська зь месяц сядзеў у хаце, нікуды не выходзіў, правіў плот, зьбіваў дзьверы ў адрыве, якія рассохліся. Словам, усё рабіў, што матка скажа. Зося дык

ужо і нарадвацца ня можа. Тут пачалося жніво, і Ёська ўзялі памочнікам камбайнёра. Праца яму спадабалася, і Ёська падумаў: “Добра б было і камбайнёрам стаць”. І пыгае ў Віцькі Сторты, камбайнёра, значыцца: — А як гэта, каб камбайнам кіраваць?

— Трэба ўмець, — кажа Сторта, — ня ўмеючы, не паедзеш.

— А як гэта навучыцца?

— Проста, — адказвае Віцька, — трэба школу механізатараў скончыць. Там навучаць.

Зжалі жыта, пшаніцу, ячмень, і восеньню Ёська падаўся ў вучылішча механізатараў (калгас накіраваў). Тэхніка яму спадабалася, і праз год Ёська ўжо дзелавіта сам сядзеў на камбайне.

Зося хадзіла такая важная: сын чалавекам стаў. Уключыўся ў “соцсарэўнаваніе”, нават перадавіком назвалі. Больш за ўсіх нажаў ды намалаціў. У райкаме “атмецілі”. Нават нейкія грошы пачалі вадзіцца. Але радасьць Зосі была нядоўгай. Ня быў бы то Ёська-байструк.

Атрымалі механізатары грошы за працу. Невялікія, але адзін і кажа: — Хлопцы, трэба “абмыць” канец лета.

Абмылі так, што Ёська ішоў дахаты, чапляючыся за платы, ад плоту да плоту. У адным месцы штыкетнік адарваўся, і Ёська жмякнуўся аб зямлю. Пастаяў ракам, падняўся, аж бачыць — перад ім вялікі драўляны крыж (што на канцы мястэчка стаіць).

— Э-э-м-mmm, — замукаў Ёська, — крыж во. А гэта што!

Ёська ачаперыў крыж рукамі і пачаў тузаць,

намагаючыся вырваць яго з зямлі.

А ў гэты час ішоў трактарыст Фрэдзя Станчык, несалідны чалавек, языкаты лаяншчык местачковы.

— Ты што робіш, дурань, ё. т. м., цябе Пярун заб'е! Ня руш крыжа, ты, ёлупень, мазгі адпіў?

Ёська паднатужыўся ўсёй сваёй сілай, выцягнуў крыж з зямлі, паваліў на траву і да Фрэдзі.

— Гэта хто дурань? Я грошы зарабляю. А Бога “ваабшчэ нет”. — Размахнуўся і кулаком Фрэдзію ў твар як дасьць. Фрэдзя і паваліўся. А Ёська яго яшчэ два разы богам падбіў, ды так, што (як потым аказалася) рэбры Фрэдзію зламаў.

Назаўтра ўсё мястэчка стала на вушы. Бэлтушка як даведалася, то аж залямантавала, як па нябожчыку: “А, Юзянька, а-я-ёй-я-ёй, а што ж ты нарабі-ы-ў, крыж павалі-ы-ў! А нас жа са сьвету зжыву-у-ць! А нас жа Бог пакара-а-е! Матачка

Боска, а заступіся ж за на-а-с!” Бэлтушка схапіла Ёську за руку: — Юзянька, сыноч, пайшлі, пайшлі, во, пайшлі да ксяндза.

— Нікуды я не пайду!

— Сыночак, а пашкадуй ты сябе і матку! Мы ж адны, а ніхто ж не дапаможа! Пасадзяць цябе. Гром заб'е, і я адна застануся. Хадзем, Юзянька, станем на калені і будзем прасіць, каб Бог дараваў.

— Нікуды я не пайду, — упарта адмаўляўся Ёська. — І Бога няма. І ксёндз — шпіён польскі.

Бэлтушка шчапіла рукі.

— Нашаму ксяндзу восемдзесят гадоў сора. Ты што кажаш? Цябе саветы навучылі.

— Не пайду, і ўсё, — насупіўся Ёська.

Плачучы, Бэлтушка паляцела да ксяндза, ускочыла ў плябаню на веранду і пастукала ў дзьверы. Выйшла ахмістрыня, кульгавая Валіна. Яе так і называлі:

Валіна Ксяндзоўская, хоць, пэўна ж, яна мела і сваё прозьвішча. Валіна завяла Бэлтушку ў пакой да ксяндза, дык яна адразу на калені — і давай ксяндзу рукі цалаваць.

— Ойчанька, ойчанька сьвенты, вялебны, даруй яму, даруй, малады яшчэ, дурнаваты, п'яны, ня ведаў, што рабіў! Ойчанька, ён каецца і перажывае, так перажывае, што ня можа на вочы ойчанькі стаць, бо сорам і стыдоба яго забірае. Сядзіць дома і плача, во, горкімі слязьмі плача, што нарабіў. Мы адновім крыж і ўсё як мае быць на месца паставім. А я, ойчанька, нават новы крыж на дарозе пастаўлю, каб толькі ойчанька ласку меў і яго асьвяціў. То хай ойчанька яму ўжо даруе, І Матка Боска заступніца наша Вострабрамская хай зжаліцца над намі і заступіцца перад Панам Богам, каб розум яму, сыночку майму, даў, каб выбачыў яму, бо ж малады шчэ, каб паразумнеў, як усе людзі...

— Чэкай, Зося, зачэкай, пшэстань. Юж пшэрва. Слухай, цо ці повед, — спыняе Бэлтушку ксёндз Багінскі і кажа, што бальшавікі новы крыж паставіць не дазваляць, а вырваны Ёськам людзі ўжо паставілі на месца. — Ніц сен не стало.

Жыце точы сен, як завшэ, а в млодосьці ружне быва.
Згжэшыл, то мудль сен за него.¹¹

Ксёндз трохі загадкава глянуў на Бэлтушку, хацеў нешта сказаць, але змоўчыў. А Бэлтушка апусьціла галаву, шостым жаночым пачуцьцём адчуўшы думкі ксяндза пра свой грэх. — Выбач, ойчанька, — праварушыла яна непаслухмянымі губамі.

Пасьля ксяндза Бэлтушка паляцела да Станчыкаў. Станчыха ў вакно глядзіць і кажа сама сабе: “Во, ўжо і Пуціолішка ляціць. Ну, пэўня”.

Бэлтушка ўвайшла, і з парогу ледзь прывітаўшыся: — Ой, Божа ж мой, Божа, Вікцячка, якое няшчасьце! Месца не знаходжу. Думала паразумнеў. Хоць у магілу кладзіся. І нічаму ж дрэннаму не вучыла. І што зь ім рабіць — ужо й сама ня ведаю.

— А што тут ведаць, Зося, — адказвае Вікця, — у астрогу пасядзіць, дык навучыцца.

— Каб жа ж там чаму добраму вучылі, Вікцячка. Пасядзіць у саветаў, дык бандытам вернецца. Ня дай ты, Божа!

— Ну, — буркнула Станчыха. — Фрэдзя ў шпіталі. Рэбры зламаныя і губа разьбіта.

— О, матка Боска! — усклікнула Бэлтушка. — Мне хоць скрозь зямлю праваліцца. Вікцячка, слухай. Не падавайце. Адраблю. Тры гады буду вам дапамагаць і ўсё рабіць, і грошы дам. Дастану. Колькі трэба. Толькі не падавайце. Пасадзяць, то яму канец. Ужо й ня вернецца. Я ж адна, як

кол. Матка памерла. Дзядзькі пастарэлі. Ды й не гаспадары ўжо яны – калхозьнікі. Ты ж бы й сама на маім месцы так думала. Каб гэта Фрэдзя дараваў, адступіўся.

– Я тут не вырашаю, Зося. Фрэдзя гаспадар. Гавары зь ім, хоць ты ж ведаеш, Фрэдзя чалавек наравісты.

З Фрэдзям гаворкі не атрымалася. Гэты Фрэдзя як у савецкім войску некалі пабыў (схапілі ў 1944-м), дык калі вярнуўся, то ўсё “ё. т. м., ё. т. м.”, – і ўся гаворка, як бы прыдурэў крыху. Яго так і празьвішчавалі на вуліцы мужчыны: “Фрэдзя – ё. т. м.”

Фрэдзя абклаў Бэлтушку “ё. т. м.” і кажа: – Я твайго байструка, ё. т. м., закапаю, што век ня вылезе і ня знойдуць, дурня кавалак, ё. т. м.

Не дапамагло нічога. Суд прызначылі ў кастрычніку. Ёська адначасна атрымаў павестку ў суд і з ваенкамата на прызыўную камісію.

– Дык ня так і дрэнна, – кажа ён маці, – як пасадзяць, дык у войска не забяруць. А як у войска забяруць, дык не пасадзяць.

А Бэлтушка: – Глядзі, Юзянька, не заракайся. Гэтыя і пасадзяць, і забяруць, і пер’е абскубуць.

Бэлтушка прыехала ў раён на суд разам зь дзядзькамі (угаварыла, каб ня быць там адной). Людзей было ня шмат, чалавек 9-10. А пракурор як расьпісаў, то тры гады турмы, кажа, трэба даваць. Яшчэ, кажа, вялікі пралетарскі паэт Маякоўскі пісаў пра такіх: “Безмозглы і две ногі для ляганий, Вот – портрет хуліганій”¹².

Бэлтушка ўсё тое ня надта зразумела, але “тры гады” яе ўзбударажылі.

— Якія тры гады!? За што гэта яму тры гады? — абурана выгукнула Бэлтушка.

Суддзя ад нечаканасці (і пракурор таксама) аж раты развязаўлі. А потым суддзя схамянуўся і далоняй па сталае як плясьне: — Прашу прэкраціць! Ешчо адно прэдупрэждзение, и я вас удалю из зала суда.¹³ Бэлтушка змоўкла, абурана ўзіраючыся ў пракурора. Нейкія паперы доўга зачытваў суддзя. Потым задавалі пытаньні Ёську. Той прызнаў, што выцягнуў крыж, бо рэлігія — “опіум для народа”, і што ўдарыў Фрэдзю, бо быў выпіты, а Фрэдзя назваў яго дурнем і абклаў матам, што было некультурна.

Потым нешта бубнеў адвакат незразумелымі словамі, але зь яго гаворкі Бэлтушка ўцяміла, што яе сын невінаваты.

Потым ізноў сурова гаварыў пракурор, назваўшы Ёську “абшчэсвенна апасным элементом, каторый в пазапрошлом году савершыл аналагичнае прэступление в горадзе Вильнюс и не был судзим па стацье ввиду несавершэннолеція. С шеснадцаці лет подсудзимый находзілся на учоте в милицыи ввиду изготовления огнестрельного аружыя и произведения стрэльбы по людзях”.¹⁴

Далей пракурор нешта сказаў (Бэлтушка ня ўсё зразумела) пра “колонию строгаго рэжыма” і аб “отвращительном явлении”.¹⁵

Тут Бэлтушка зноў не стрымалася: — Якога яшчэ

“рэжыма”? Мой сын ня злодзей і не забойца, і не “прэступнік”. Ён перадавік працы і лепшы камбайнёр. Ён карысны для савецкава общчэства, а вы яго ў турму хочаце? Як гэта?

– Гражданка Пуцоль, вы удаляецеся из зала суда. Милиция, прошу удалит¹⁶, – строга адчаканіў суддзя.

– Што “ўдалиць”? Я матка майго сына. Маю права. Гэта не справядліва. Тры гады турмы, строгі рэжым! Дзе ваша сэрца!?

Малады міліцыянерык нерашуча таптаўся каля дзябёлай Бэлтушкі, просячы яе пакінуць залю. Тут падб'ягае другі, старэйшы, сьмялейшы і хоча схапіць Бэлтушку за рукі. Бэлтушка крутнулася, міліцыянер па інэрцыі схапіў яе за грудзі.

– Што ты мяне за цыцкі лапаеш! Ты, мяшок з сенам! Ёш тваю клёш! Я табе цапну! Жонку сваю цапай! Эйш ты яго!

– Міліцыянеры схапілі Бэлтушку за рукі, а тая вырываецца. Тут Ёська ўскочыў і як зараве: – Вы! Пакіньце маю матку! Я зараз з вас пыл зраблю!

Суддзя, відаць, націснуў нейкую кнопку пад сталом, бо як толькі Ёська зароў, наляцела шмат міліцыянераў і акружылі яго, угаворвалі сесьці і супакоіцца. У гэтай суматосе Бэлтушка вырвалася і выскачыла з суда на плошчу. А далей пачалося нешта зусім нечаканае, пэўна, нават для самой Бэлтушкі.

Яна абурана азіралася па баках, тупаючы нагамі,

быццам шукаючы, што тут зрабіць. А зрабіць трэба было хутка, тут і цяпер. І Бэлтушка пабегла па дыяганалі праз плошчу проста ў райкам партыі. Убягае і з ходу: — Мне да 1-га сакратара, таварыша Шпіца.

Сакратарка: — А па какому вапросу?¹⁷ — Па вапросу рэлігіі як опіума для народа, — успомніла Бэлтушка словы Ёські.

Сакратарка ўзьняла бровы і неяк нерашуча гладзіць на Бэлтушку.

— І нямедленна!¹⁸ Проста цяпер, — выпаліла Зося. — І не глядзіце так. Я не вар’ятка. Справа важная і сьпешная, належыць для райкама.

— Ваша прозьвішча?

— Пуццоль Зоф’я.

— Вы член партыі?

— Член партыі, — не задумваючыся адказала Бэлтушка, хаця і блізка каля той “партыі” не хадзіла. — Мой сын перадавік працы, лепшы камбайнёр.

Сакратарка пайшла дакладаць, не спытаўшы нават пра партбілет Бэлтушкі. Выйшла і кажа: “Заходзьце”.

Зося зайшла рашучым крокам. Узбуджэньне яе крыху сунцішылася і думкі ліхаманкава круціліся ў галаве.

За сталом сядзеў чалавек гадоў пяцідзiesiąці ў шэрым касьцюме, сіняватай кашулі, чорным гальштуку з даволі спакойным тварам і насыцярожаным позірам.

Местачковая інтэлігенцыя пра яго жартавала: “Добра, што хоць шпіц, а не добэрман-пінчэр”.

— Слушаю вас,¹⁹ — азваўся Шпіц.

Бэлтушка адчула, што тут шмат не пагаворыш, і пачала з ходу, як гэта яна бачыла нядаўна ў нейкім савецкім кіно.

— Эта безабразія, — пачала Бэлтушка па-руску ўпершыню ў жыцці. — Мой сын, Іосіф Пуцоль, перадавік труда, лепшы камбайнёр, барэц з рэлігіяй, у аўгусьце этава года самастойна ліквідаваў рэлігійны крэст, пастаўлены яшчэ пры панскай Польшчы. І от калі ён ліквідзіравал крэст, на яго, упатрэбляя мацэрныя выражэння, накінуўся з кулакамі мясцовы п'яніца і слуга касьцёла Фрэдзя Станчык. Што павінен быў рабіць мой сын? Чакаць, пакуль гэты опіум для народа павыбівае яму зубы? Іосіф стаў абараняцца ад удараў этава опіума і штурхнуў Фрэдзю падальшэ ад себя. Той паваліўся на камень і паламаў рэбры. І сёньня, во, ідзе суд, і майго сына, перадавіка, судзяць за тое, што быццам бы ён зьбіў гэтага опіума, патрабуюць яму тры гады турмы — і ні слова аб благародным дзеле барбы з рэлігіяй. І цяпер палучаеця слугі касьцёла крэст зноў на старое месца вярнулі, а майго сына, перадавіка і барца з рэлігіяй, судзяць за тое, што слуга рэлігіі напаў на яго і сам зламаў сабе рэбры. Дзе ж справядлівасьць?! Я лічу, што гэта проці паліцікі парціі. Так мы камунізм не пастроім. — Бэлтушка гаварыла, як на духу, і сама, здаецца, верыла ў тое, што казала. — А патаму, таварыш першы сакратар райкама, я прашу вас разабрацца і спыніць гэтае безабразіе на судзе і зьдзек з

савецкай уласці.

Шпіц з цікавасцю глядзеў на Бэлтушку.

– Вы кем работаете?²⁰ – Даярка. Надойваю тры тысячы восемсот літраў малака ад кожнай фуражнай каровы.

Шпіц акругліў вочы.

– Да?²¹

– Да.

– Вы дэпутат сельсовета?

– Не.

– А согласились бы?²²

Бэлтушка аж вочы выпучыла ад напругі.

– Еслі парція прыкажэт, тагда нада.

– Ну, партия не приказывает. Партия рэкомендует, – паблажліва ўсміхнуўся Шпіц.

– Значит так. Партия не вмешивается в судопроизводство. Но по линии партии я поинтересуюсь. Если есть нарушения по линии партии – примем меры, – Шпіц падняўся з-за стала.

– Спасибо, товарищ Пуцоль, за сигнал. До свидания, – і праводзіў Бэлтушку да дзвярэй. Напаследак ужо ў дзвярах вымавіў: – А насчёт депутатства подумайте.²³

Шпіц быў яўна задаволены размовай. “Вот они, веяния новой эпохи, – думаў ён. – Вот они, будущие люди построения коммунизма”.²⁴ – Свяжите меня с сельсоветом, – сказаў Шпіц сакратарцы, і потым па тэлефоне: –

Говорят, там у вас хулиганы крест поломали?²⁵ — Ужэ васстанавили, таварыщ Шпиц,²⁶ — пачуўся падлыжны голас.

— Да? И кто же это так подсуетился?²⁷

На другім баку, відаць, адчулі нядобрае і настала замінка.

— Да ваабшчэ-та гэта сами прэдставицели касьцёла и васстанавили. Мы указания не давали.²⁸ — А кем у вас работает Софья Путюль?²⁹ — Даяркай работает.

— И как работает?

— Атлична работает. Испалницьельны и надзёжны работник.

— Её сын комбайнёр?

— Так, камбайнёр. Работает первый год. Перэвыполнил норму.³⁰

Праз нейкі час Шпіц гэтак стомлена набірае па тэлефоне пракурора раёна: — Товарищ Пашкин?³¹ — Да, Семён Яковлевич.

— У вас процесс?

— Да, сейчас перерыв.

— Пожалуйста, свяжитесь с Цыдулкой. Надо временно отложить судебное заседание. И завтра в 10.00 вы ко мне с докладом о положении дел.³² — І паклаў слухаўку.

Шпіц ганарыўся сабой і з задавальненьнем прайшоўся па кабінецце, пазіраючы ў вакно на местачковую плошчу.

Пасьля нарады ў Шпіца суд усё ж такі адбыўся. “Кроме

статей Уголовного Кодекса есть еще политика партии в антирелигиозной пропаганде, и забывать об этом не следует, товарищи”,³³ — адчаканіў Шпіц на нарадзе. Даць у тыл ён ня мог. Мундзір не дазваляў. Але Ёську нечакана пашанцавала. (Хаця чаму “нечакана”? А Зося?) Адкуль што ўзялося. Яму далі адзін год умоўна. Бэлтушка радуецца і пра Шпіца маўчыць, як вады ў рот набраўшы.

Праз два тыдні яна ўжо праводзіла Ёську ў войска.

— Юзічак, будзь разумны, сыноч, не задзірайся з начальствам і не забывайся, што ты дужы і таму ня біся ні з кім, бо пасадзяць. А ты ж мой адзіны сын, і абароны ў мяне няма.

— Я сам сябе абараню, — упэўнена кажа Ёська. — От бачыш, гэты Фрэдзя і сеў дробным макам. А думаў, што я за ягоны сьвінны лыч у турму пайду. Аж не.

— Гэта нас Бог зьбярог, — кажа Бэлтушка. — Сыноч, просьба мая адна: ня йдзі проці Бога, лепш памаўчы, але не выступай. Пасталееш — усё зразумееш. Паслухай матку. Мы людзі простыя.

— Ну і добра, што не крывья, — цяляпае языком Ёська. — Але я ім усім пакажу. От паглядзіш, мама, я буду вялікім начальнікам. Хоць дзяржавай кіраваць, хоць усім сьветам. Маю пэўнасьць і маю сілу. Во, глядзі.

Ёська ўзяў кавалак тоўстага рыфлёнага прута ад арматуры і пачаў гнуць. Аж жылы на шыі і на ілбе выскачылі і чырвоны стаў, але прут сагнуў, як гуму. А Бэлтушка і кажа: — Го-о, Юзянька, каб стаць начальнікам,

трэба не рукамі, а галоўкай думачкі гнуць.

— Але кажуць жа, што калі сіла ёсьць, то розуму і ня трэба.

— Дык гэта ж дурням ня трэба, а разумным трэба, — кажа Бэлтушка. — Будзь разумным, нікога ня бі.

— От паглядзіш, мама, праз тры гады вярнуся з войска, і ты мяне не пазнаеш. Маю планы. Яны яшчэ мне будуць боты чысьціць.

— Хто “яны”?

— Ды ўсе, — рагоча Ёська. — Будуць грошы ды начальства, дык розум і купіць можна.

* * *

Служыў Ёська недзе пад Масквой у матарызаваных войсках. Пісаў рэдка і ўсё па-руску. “Я, мамаша, ужэ не тот, — бывала напіша, — многому научылся”.³⁴

Два разы на пабыўку прыезджаў. Дык у параднай форме выйдзе на мястэчка, белы падкаўнерык, сам увесь адпрасаваны, адэкалонам абпырсканы, падстрыжаныя скронькі і гэтак па ходніку йдзе. А тут дзяўчаты насустрач.

— Ну, как дзевушки, у вас дзела?³⁵ — кажа Ёська, усміхаючыся.

— А во, Ёська! Ну, цябе не пазнаць! Такім кавалерам стаў.

— Да, ўрэмя лецит, всё меняется. Я, между прочим, ужэ не Ёська, а Иосиф, дзевушки. Это в школе мы так как

та,³⁶ — бывала адкажа Ёська.

І вось недзе ў канцы 1961-га Ёська вяртаецца. Бэлтушцы калгас нават бартавы грузавік выдзеліў на станцыю, каб забраць сына.

Сядзелі за сталом, дзядзькі прышлі, Касьцельскіх запрасілі (але Ваньдзя не пайшла). Ёську было не пазнаць. Такі культурны стаў. Усё “мамаша” ды “Франц Вікенцьевіч” (да Касьцецкага). Расказваў, у якіх “учэнях” ён удзельнічаў, як быў на вайсковым парадзе ў Маскве на Краснай плошчы, як выглядаў Хрушчаў на трыбуне маўзалея.

Бэлтушка была на сёмым небе ад шчасця. Хаця настрой за сталом быў нейкі чамусьці напружаны і нават прыгнечаны, нават невясёлы, быццам тут сядзеў ня свой дурнаваты Ёська, а нейкі чужы чалавек. Ну, але ж, ведама, з дарогі.

— Дык што ж, Юзянька, будзеш рабіць? — пытае праз нейкі час Бэлтушка.

— Да вот пака і не знаю, — кажа Ёська. — Я ведзь, мамаша, будучы в арміі, в партію уступіў. Камандаванне рэкамендавала. Думаю, можэт заняцца камсамольскай работай, што лі?³⁷

Бэлтушка, пачуўшы пра партыю, добра такі зьбянтэжылася.

- Куды ты ўлез, Юзянька? Цябе ж заб’юць!
- Хто гэта мяне заб’е?
- Ды свае заб’юць.

— Бросьце, мамаша, жыць врэменамі Адама и Евы, — высакапарна выказаўся Ёська. — Врэмена змяніліся. Вот камунізм строім. Все есць. Нас уважают и боятся.³⁸ — Хто нас баіцца, Юзянька, што ты кажаш? Во, соткі абрэзалі, а ў мінулым годзе сьвінчо забралі, бо трымала двух.

— Я не а том, мамаша. Я о нашэй стране. К 1980 году бюджет пастроена камуністыцэскае абшчэство.³⁹ — Можа, і “пастроаць”, толькі перш хай парсюка аддадуць, — настойвала Бэлтушка.

— Эх, мамаша, многова вы не понимае,⁴⁰ — сказаў Ёська.

Праз пару дзён, у нядзельку, седзячы за сталом, Бэлтушка пачала важную для яе гаворку.

— Што я табе скажу, Юзянька. Ты ўжо мужчына, войска адслужыў, то трэба неяк і пра сваё шчасьце падумаць.

— Эта как?⁴¹ — Ну, вось Ваньдзя Касьцецкая. Памірыўся б і ажаніўся. А дзеўка, я табе скажу, — лепшай ня знойдзеш.

— Гм-м, — хмыкнуў Ёська, — бярэце вышэ, мамаша. Пашто мне гэтая Ваньдзя? Што мне зь ёй рабіць?

— Як, што? Жыць, дзетак гадаваць, радавацца жыцьцю.

— Ну, мамаша. Дайце асмагрэцься. Я жэнюсь так, што вы ахнеце.⁴² — Фэ, — кажа Бэлтушка, — так пра матку сказаць. Саромся!

— А што, а што я сказаў? — запярэчыў Ёська. Тут благія намерения и толька.⁴³ — Дык вось, ня май блігіх

намераў, а май добрыя. А то ў цябе ўжо, відаць, нешта ў галаве паехала ад чужога розуму.

Бэлтушка пачынала злавацца, бо як Ёська культурным з войска прыйшоў, дык нешта ніякая размова ня клеіцца.

* * *

Доўгі час Ёська не шукаў працы, хадзіў, прыглядаўся. Бывала ў кіно на вячэрні сеанс прыйдзе, а па сканчэнні фільма кажа маладым: – Нада бы после кино хаця бы танцы арганізаваць, іба грустна как-та.⁴⁴ – Дык вось вазьмі, Ёська, і арганізуй, – сьмяюцца дзяўчаты.

– Ну, Іосиф все можэт, дзевушки, – салідна кажа Ёська, трымаючы руку ў кішэні і дрыгаючы нагой. – Будут вам танцы.⁴⁵

У ДOME культуры быў штатны гарманіст. Але нядаўна “адзінку” “скарацілі”, і Стасюль Вінчурчык (якога “скарацілі”) хацеў граў, хацеў ня граў.

На наступны дзень Ёська ўгаварыў Вінчурчыка (бацьку празьвішчавалі “Вінчур”) паіграць, і танцы адбыліся. Потым Ёська паехаў у раённы Дом культуры і прывёз адтуль зламаны прайгравальнік, які яму той жа Стасюль Вінчурчык (майстра на ўсе рукі) і адрамантаваў. Ёська раздабыў кружэлак (у тых, хто меў патэфон), дамовіўся з кінамеханікам і праз узмацняльнік пусціў на кінадынамікі гук. Як уключыў “Ціху воду”, то заля загрымела. А чым ня танцы! Дзеўкі былі радыя і ўсе: “О, Ёська, о, Ёська!” – Я жэ

сказал: Иосиф можэт все, – падсумаваў іхнюю радасьць Ёська. – Нада, дзевушкі, нам камсамол паднимаць.⁴⁶ – Каму ён патрэбны, твой камсамол? – кажа нехта.

Дзяўчаты пахіхікалі і прыціхлі ад такой смеласьці.

– Ну, как жэ, камунізм строім. Вы жэ слышалі: “Камунізм – это моладасьць мира, и его вавадзіць маладым”⁴⁷, – працытаваў Ёська лозунг, што вісеў у залі.

– Калі б ты сказаў, Ёська, што яго “вавадзіць” разумным, то можа і пагадзіліся б, а як толькі маладым, то дзякуй, дурняў у нас хапае, – жарцікам адбрыкнула Ваньдзя.

Дзеўкі зарагаталі, а зь Ёські, як з гусі вада: – Всье вперэдзі, дзевушкі. Пры Сталіне, знаеце, што за гэта магло быць, а сейчас вот шуцим, смеёмся.⁴⁸ – О-о, ты, Ёська, так разумна гаварыць стаў, як з войска вярнуўся, – устаўляе Гэлья Багдзюлішка, – пэўна, ці ні камунізм будаваць сабраўся.

– Ну, а вот сабралісь и потанцэвали, – кажа Ёська. – А в следуюшчыи раз можэм маёвку устроіць на берэгу рэкі, и музыку, и танцы, и сарэвнавания.⁴⁹ – Мы за, мы за! – усклікаюць дзяўчаты.

– Вот вам и камунізм, общэе дзела,⁵⁰ – павучае Ёська.

Тут Ёська разьвіў дзейнасьць. Знайшоў Таню Самохіну, якая лічылася сакратаром камсамольскай арганізацыі калгаса. Галоўная задача яе была сабраць “узносы” па дзьева капейкі з пяці членаў арганізацыі (чатыры дзяўчыны і адзін хлапец – усе дзепі настаўнікаў) і напісаць справаздачу ў

раён пра камсамольскі сход (які звычайна не праводзілі).

— Таня, ёсць идзея, — кажа Ёська, і расказаў ёй пра сваю задумку арганізаваць камсамольскую маёўку з музыкай, танцамі, спаборніцтвамі, і нават буфетам, дзе будуць цукеркі і сітро. Камсамалец Вова ўвесь час маўчаў і толькі шморгаў носам.

Ніякай рэакцыі. Але дзяўчаты захапіліся, і справа паехала. Дамовіліся з гарманістам. Дзяўчаты падрыхтавалі вершы і песні і запрасілі сьпевакоў з касцельнага хору, каб паспявалі народныя песні. Ёська (не дарма казалі, што паразумнеў) схадзіў у партарганізацыю, папрасіў садзеяння, потым пайшоў у сельсавет і папрасіў дазволу на маёўку. Затым зайшоў яшчэ ў сельпо і дамовіўся, што буфет будзе. Таксама Ёська дамовіўся з фізруком школы пра спаборніцтвы.

Фізрук, мясцовы татарын Асмаловіч, вырашыў усё хутка і арыгінальна. Арганізаваў пару старшакласнікаў, узялі ліст дзесяцімэтровай фанеры пад расьпіску ў школьнага заўгаса, прыбілі на хвойку і прыкруцілі баскетбольнае колца з сеткай. Спаборніцтвы ўзяўся праводзіць сам Асмаловіч. Хто больш трапіць з дзесяці разоў за тры падыходы — таму ўзнагарода 1-я, 2-я і 3-я.

А перад маёўкай Ёська зьездзіў у райкам партыі з прапановай зрабіць велапрабег раварыстаў у гонар XXII зьезду КПСС і між іншым расказаў пра падрыхтоўку маёўкі. У райкаме зацікавіліся, асабліва сакратарка, якая пра ўсё дакладала Шпіцу. У выніку пытаньне аб велапрабегу

“будут рассматривать на бюро райкома”,⁵¹ а пра маёўку Шпіц “принял к сведению”.⁵²

Маёўка, аднак, прайшла без асаблівага энтузіязму. Але героем яе стаўся Ёська (ён жа Юзік Гарох, ён жа Иосиф). А справа павярнулася так, што пасля баскетбола — цялянняя мячом у кольца — Ёська аб’явіў, што “следуюшчым номерам нашэй праграмы бюджет сілавое воздзеіствие на прэдыметы, іба, — сказаў Ёська, — в чэлавеке должно быць всё харашо”.⁵³ Ёська распрасьцёр на траве посьцілку і паставіў на ёй гіры, якія ён па дамоўленасьці з клапаўшчыком і з сакратаром партбюро прывёз заранёў на калгасным “газіку”. Побач Ёська паставіў табурэтку і расклаў нарэзкі будаўнічай арматуры рознай таўшчыні. Задача была падымаць гіры і згінаць арматуру.

Гіры паднялі ўсе, бо цяжкіх у клапаўшчыка не аказалася. А вось калі дайшлі да прутуў, то тут толькі Ангось Шарыч самы тонкі прут крыху сагнуў. А за астатнія ніхто і брацца не захацеў. Тады Ёська спакойна гэтак усе пруты пазгінаў і на посьцілку кінуў пад зьдзіўлены гул мужчынскай паловы зборкі.

На дзяўчат гэтая Ёськава сіла асаблівага ўражаньня не зрабіла, толькі пасьмейваліся. Але на падлеткаў, якія тут круціліся, гэта паўшпывала моцна. Глядзелі на Ёську, як на легендарнага чалавека. А калі на заканчэньне Ёська ўзяў падкову і, напружыўшыся, траха ня лопнуў, разагнуў яе, то спачатку запанавала ціша. А потым: “У-у-у-у, го-о-о-х-х-х-х”, — як карова ўздыхнула, так натоўп выгукнуў ад